

VSAKO LETO ENO IME: IVAN IN LJUBICA ŽUPANČIČ

Mednarodno znanstveno srečanje

Povzetki predavanj

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana
25. januar 2019

Kazalo vsebine

TRAGEDIJA BANJALUŠKE DRUŽINE POLJOKAN OKTOBRA 1940 – NAVADEN ZLOČIN ALI NAJAVA HOLOKAVSTA? (Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobra 1940. godine – <i>običan</i> zločin ili najava holokausta?)	3
MAG. ZORAN PEJAŠINOVIĆ	
JUDOVSKI BEGUNCI IN HOLOKAVST V BOSNI IN HERCEGOVINI (Židovski izbjeglice i Holokaust u Bosni i Hercegovini)	4
DR. ANNA MARIA GRUENFELDER	
VLOGA JASENOVCA V USTAŠKEM GENOCIDU V BOSANSKI KRAJINI (Uloga Jasenovca u ustaškom genocidu u Bosanskoj krajini)	6
PROF. DR. IVO GOLDSTEIN	
13. DIVIZIJA SS »HANDŽAR« – NASTANEK, ISLAM IN ANTISEMITIZEM	7
DOMEN KODRIČ	
POVEST O DOBRIH LJUDEH ALI KAKO STA IVAN IN LJUBICA ŽUPANČIČ LETA 1942 V BANJALUKI REŠILA DANA STOCKHAMMERJA	8
BORIS HAJDINJAK	
KAPETANOVIĆEVI IZ BOSANSKEGA NOVEGA – PRAVIČNIKI MED NARODI IN ANTIFAŠISTI IZ BOSANSKE KRAJINE (Kapetanovići iz Bosanskog Novog – pravednici među narodima i antifašisti iz Bosanske krajine)	10
ASMIR PIRALIĆ	
ŠKOF SMILJAN FRANJO ČEKADA – PRAVIČNIK MED NARODI	12
DR. RENATO PODBERSIČ	
UNIČEVALNO TABORIŠČE SOBIBOR V FILMSKI UPODOBITVI: FIKCIJA ALI REALNOST?	13
JAN MALEC	
HOLOKAVST SKOZI OTROŠKE OČI	14
VESNA ROBNIK, MAG. BOJAN KAŠUBA	
PROGRAM MEDNARODNEGA ZNANSTVENEGA SREČANJA	15

Tragedija banjaluške družine Poljokan oktobra 1940 – *navaden* zločin ali najava holokavsta? (Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobara 1940. godine – *običan* zločin ili najava holokausta?)

Mag. Zoran Pejašinović

V prispevku predstavljam usodo judovske družine iz Banjaluke tik pred drugo svetovno vojno. Neke oktobrske noči leta 1940 so v družinski hiši v središču mesta surovo ubili zakonca Solomona in Miciko Poljokan in njunega sina Rafaela. Zločin je dobil poseben pomen, ko je bilo ugotovljeno, da hiša ni bila oropana. Ta zverinski zločin je med mirnimi prebivalci mesta izzval strah in zaskrbljenost, pa tudi pozornost tedanje Vrbaške banovine in celotne kraljevine. Policija je nemudoma angažirala vse razpoložljive sile, forenzike, zdravnike in druge strokovnjake, zaslišala je na desetine prič – sorodnike, služabnike, sosede, trgovce, lokalne kriminalce, policijske uslužbenke in ovaduhe –, a tudi po več mesecih preiskovanja primera ni rešila. Prvih nekaj mesecev po zločinu je bilo oblikovanih nekaj teorij o umoru, na seznamu osumljencev pa so se znašli mesarji in tapetniki iz sosedstva, znani kriminalci ter Ljotičevi in Paveličevi pristaši, na koncu pa celo domnevne tajne organizacije. Posebno razsežnost dajeta temu zločinu dejstvi, da se je zgodil v času odkritega državnega antisemitizma, ki ga je spodbujal predvsem časopis *Vreme*, in da je bil Solomon Poljokan prav tedaj po odredbi o preprečevanju draginje obsojen na dvomesečno prisilno bivanje na Kosovu! Zanimivo je, da je po razpadu Kraljevine Jugoslavije nova oblast NDH preiskavo nadaljevala, leta 1942 pa jo je opustila brez sklepa. Kakor koli, zločin nad družino Poljokan je bil *ogledalo* vseh okoliščin v tedanji Banjaluki in, kot se je izkazalo pozneje, obenem tudi napoved tragičnih let za tamkajšnjo judovsko skupnost, uničeno v prihajajočem holokavstu.

Prispevek temelji na gradivu Okrožnega sodišča v Banjaluki, ki je nastalo v kazenskem postopku – hrani ga Arhiv Republike srbske –, člankih iz tedanjih jugoslovanskih časopisov ter na poznejših strokovnih in publicističnih besedilih.

Mag. Zoran Pejašinović se je rodil leta 1968 v Banjaluki. Leta 1997 je na Filozofski fakulteti v Novem Sadu zaključil študij zgodovine, njegovo diplomsko delo z naslovom *Cionistički pokret od Bazelske do Balfurove deklaracije* pa je še isto leto z manjšimi popravki in recenzijama akademikov Čedomirja Popova in dr. Andrije Radenića izšlo pri založbi Ars Libri. Od leta 1997 je tudi sodelavec pri srbski biografiji, ki jo izdaja Matica srpska; zanjo je prispeval nekaj deset biografij, predvsem srbskih Judov. Od leta 2002 živi v Banjaluki. Na tamkajšnji gimnaziji, ki jo je v letih od 2009 do 2017 vodil kot ravnatelj, poučuje zgodovino. Magistriral je leta 2016 na Filozofski fakulteti v Banjaluki s temo *Vaso Glušac, Život i djelo*. Strokovno se posveča predvsem raziskovanju novejšje zgodovine Banjaluke in širše okolice. Je tudi avtor monografij *Ban Milosavljević, Priča o čovjeku koji je Banjoj Luci obistinio ime* in *Banja Luka, Alejama prošlosti i sadašnjosti* (doslej štiri izdaje) ter nekaj deset strokovnih člankov in prispevkov. Je ustanovitelj in podpredsednik Društva srbsko-judovskega prijateljstva v Banjaluki.

Judovski begunci in holokavst v Bosni in Hercegovini (Židovski izbjeglice i Holokaust u Bosni i Hercegovini)

Dr. Anna Maria Gruenfelder

Bosna in Hercegovina je od 15. stoletja naprej sprejemala in integrirala imigrante, Jude, ki so bili v času rekonkviste izgnani iz svoje domovine na Iberskem polotoku. Otomanski imperij gotovo ni imel učinkovite državne administracije, prej bi ga lahko označili kot despotstvo s skorumpiranimi uradniki, ki so zatirali nemuslimanske podložnike. Toda Sefarde so sprejeli strpno (čeprav »strpnost« v času pred razsvetljenstvom ni pomenila uradne enakopravnosti muslimanskih in nemuslimanskih vernikov). Otomanski sultan Bajazid II. je guvernerjem provinc ukazal, naj Jude sprejmejo in izkoristijo njihove sposobnosti za kulturo in gospodarstvo, naj jim dovolijo skrbeti za svoje skupnosti in živeti v skladu s svojimi zakoni in religioznimi običaji, zasnovanimi na tradiciji, podedovani iz časa, ko so še živeli v Španiji. Otomanski imperij je tako dobil nekaj tisoč zvestih državljanov, ki so pomembno prispevali h gospodarstvu in kulturi, kar je sefardska pisateljica Laura Papo - Bohoreta v svoji kratki zgodbi *Morena* nakazala z vzklikom bosanskemu agi: »*Kdo se boji? Naj pridejo in bomo videli! Nisem se zaman rodila v Bosni!*« Judovska skupnost se je do propada otomanskega imperija, ki sta mu sledili avstro-ogrška okupacija in priključitev, popolnoma prilagodila življenju v Bosni in Hercegovini.

V zadnjem desetletju 19. stoletja so se v Bosno začeli priseljevati tudi Aškenazi – vojaški in civilni uslužbenci in uradniki, industrialci, strokovnjaki in izobraženci različnih poklicev – in tudi ti so se zelo hitro prilagodili življenju v novem okolju. Ko je Ivo Andrić pisal o »globoko ukoreninjenem odklanjanju vseh etničnih skupin v Bosni in Hercegovini«, tega v odnosu med Judi in Slovani ni mogel zaznati. Še več, prav Judje so bili tisti, ki so gradili mostove med svojimi majhnimi skupnostmi in njihovimi slovanskimi in krščanskimi sosedi. Še posebej Sarajevo si je tako prislužilo tudi ime »Mali Jeruzalem«. Bosno in habsburške dežele so povezovale osebne in poslovne vezi, ki so jih zlasti Judje gojili s svojimi sorodniki, partnerji, prijatelji in drugimi tako v Bosni kot tudi v drugih deželah avstro-ogrške monarhije.

Prav te vezi so pritegnile mnoge Jude iz Nemškega rajha in Avstrije, iz Češke in Moravske, Poljske in Galicije, ko so se zavedli krutih posledic Hitlerjevega prihoda na oblast v Nemčiji. Čeprav Kraljevina Jugoslavija ni slovela kot posebej simpatična, demokratična država, je v prvih petih letih nacističnega režima v Nemčiji med letoma 1933 in 1938 oziroma vse do priključitve Avstrije v to kraljevino pribežalo približno 9.000 Judov, skozi Jugoslavijo pa je do nemške okupacije države bežalo še več kot 55.000 Judov iz srednjeevropskih držav; na začetku vojne jih je v Kraljevini Jugoslaviji ostalo približno štiri do pet tisoč. Sodeč po popisih judovskih verskih skupnosti, se je približno 400 posameznikov vključilo v judovske skupnosti pretežno na območju severne Bosne. Judovske skupnosti so zanje skrbele, jim nudile zatočišče in se jim pridružile pri begu v italijansko cono v Hrvaškem in Črnogorskem primorju ter v Dalmaciji.

V tem prispevku je posebna pozornost namenjena predstavitvi razmer, v katerih so živeli judovski begunci v Bosni in Hercegovini. Arhivski viri, ki jih hranijo na Hrvaškem, razkrivajo le malo podrobnosti o naselitvi teh beguncev v Bosni. Toda vse več preživelih tako na Hrvaškem kot v Bosni, še posebej na območju Republike srbske, se zaveda pomembnosti javne objave svojih pričevanj in predajanja spominov mlajšim zgodovinarjem in drugim strokovnjakom, da bi tako podprli »ustno zgodovino« in ohranili izkušnje iz časa preganjanja, bega, osvoboditve in okrevanja. Zahvaljujoč spominom Imreja Rochlitz, ki je kot mladenič z Dunaja pribežal v Dervento (Imre Rochlitz, *Accident of Fate, A personal account 1938–1945*, Waterloo 2011, str. 56), smo vendarle izvedeli, kakšno je bilo vsakdanje življenje beguncev v majhnih bosanskih vaseh (npr. v Derventi) v

pretežno muslimanskem okolju in kakšno je bilo sobivanje s pripadniki muslimanske, pravoslavne, katoliške, evangeličanske in še katere druge veroizpovedi (predvsem v severni Bosni, še zlasti v Banjaluki), pa tudi o naraščajočem odklonilnem odnosu mladih muslimanov do tujih beguncev, njihovem vse bolj nacionalističnem razpoloženju in tudi njihovi razmeroma hitri vključitvi v radikalno ustaško gibanje.

Tuji Judje so delili usodo jugoslovanskih oziroma bosanskih Sefardov in Aškenazov. Bili so priče deportacijam v ustaška koncentracijska taborišča Gospić, Slano (na otoku Pagu), Stara Gradiška, Jasenovac, Loborgrad in Đakovo, od avgusta 1942 dalje pa tudi v uničevalna taborišča v okupirani Poljski. Od aprila 1941 do poletja 1942 so odpeljali in pobili več kot 60 odstotkov predvojnega judovskega prebivalstva. Domnevati smemo, da so tisti, ki jim ni uspelo zapustiti Jugoslavije še pred (pričakovanim in neizbežnim) napadom Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo, postali žrtve »dokončne rešitve« (do 5.000 ljudi). Državni agenciji za iskanje pogrešanih oseb v Berlinu in na Dunaju ter Mednarodna služba za iskanje pogrešanih v Bad Arolsnu, ki deluje v okviru mednarodnega Rdečega križa, nimajo podatkov o usodi več kot 800 tujih judovskih izseljencev, ki so zabeleženi v hrvaških arhivih, zato njihove usode doslej ni bilo mogoče rekonstruirati. Hrvati verjamejo oziroma bi radi verjeli, da je tem beguncem najverjetneje uspelo prebežati na italijanska ozemlja v Dalmaciji in Primorju ali pa so se priključili partizanom. Če bi bilo to res, bi imeli srečo ... A koliko se jih je dejansko rešilo, lahko samo ugibamo. Za zgolj 30 ljudi sem našla podatke, da so bili rešeni in leta 1947 repatriirani v Avstrijo oziroma Nemčijo. Med njimi je bilo tudi nekaj Arijk, ki so bile poročene z avstrijskimi Judi in ki so od leta 1940 imele zatočišče v domovih bosanskih Judov v Brčkem, Derventi, Gackem in Čapljini.

Zahvaljujoč prizadevanjem Judovske skupnosti v Brčkem, ponovno vzpostavljene po vojni v Bosni v letih 1992–1995, so v spomin na tuje judovske begunce postavili spomenik na mestu ob reki Savi, kjer so ustaši v »maščevanju« zaradi partizanskega napada (ta se nikoli ni zgodil) pobili več kot 200 Judov iz Brčkega in od drugod. Jude iz Brčkega so odvedli k reki in jih tam postrelili, njihove hiše in stanovanja pa izropali. Arijko Albino Goldstein, Dunajčanko in soprogo Simona Goldsteina, rojenega v Galiciji (današnja Ukrajina), so skrivali sosedje in uspelo ji je preživeti. Kot priča je leta 1945 pričala pred Komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev, leta 1947 pa je bila repatriirana v Avstrijo.

Usodo bosanskih sefardskih in aškenaških družin, ki so bile preganjane in so se spominjale sobivanja z judovskimi begunci iz srednje Evrope, sta raziskovala bosanska zgodovinarja Anisa Hasanhodžić in Rifet Rustemović. Raziskavo sta zaključila z besedami: *»... leto 1942 se je spremenilo v leto 1492«*.

Dr. Anna Maria Gruenfelder se je rodila leta 1948 v Mauthnu na avstrijskem Koroškem. Kot doktorica zgodovine, umetnostne zgodovine in katoliške teologije je bila promovirana leta 1974, specializirala pa se je za področja splošne zgodovine zgodnjega novega veka, še zlasti cerkvene zgodovine. Deluje na znanstvenem in humanitarnem področju ter je zunanja sodelavka in kolumnistka pri mnogih avstrijskih, hrvaških, bosanskih in slovenskih časopisih, med drugim pri dnevniku *Večer* in hrvaškem spletnem portalu *autograf.hr*. Raziskovalno sodeluje z Dokumentacijskim arhivom avstrijskega odpora (DÖW) na Dunaju, Inštitutom za vzhodna in jugovzhodna evropska raziskovanja (SOF) v Regensburgu, Zvezo judovskih občin Srbije in Centrom judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, kot predavateljica pa nastopa na različnih strokovnih srečanjih in posvetovanjih. Za svoje strokovno delo je bila že večkrat nagrajena; za nekatera besedila, na primer o judovstvu po holokavstu ali o prisilnem delu Judov, je prejela nagrade Zveze judovskih občin Jugoslavije, pozneje pa tudi Zveze judovskih občin Srbije.

Vloga Jasenovca v ustaškem genocidu v Bosanski krajini (Uloga Jasenovca u ustaškom genocidu u Bosanskoj krajini)

Prof. dr. Ivo Goldstein

Taboriščni kompleks v Jasenovcu je bil največje taborišče smrti v Neodvisni državi Hrvaški (NDH). Deloval je od avgusta 1941 do aprila 1945. V Jasenovcu je bilo med vojno ubitih od 80.000 do 100.000 ljudi, med njimi polovica Srbov, sledili so jim Romi, Judje in pripadniki drugih narodnosti (Hrvati, Muslimani – Bošnjaki, Slovenci in drugi).

Taboriščni kompleks je stal v središču med kraji, v katerih so živele pomembne judovske skupnosti, od Karlovca do Donave, pa tudi v bližini večje koncentracije srbskega prebivalstva, živečega na Baniji in v Kordunu ter v severni Bosni in zahodni Slavoniji; te prebivalce naj bi prav tako deportirali. Enako velja za Rome – mnogo jih je živelo v severozahodni Hrvaški, v Slavoniji in v severnih delih Bosne.

Ustaši so nameravali deportirati vse naštete in svoj načrt so v precejšnji meri tudi uresničili. To še posebej velja za Bosansko krajino, saj je prav s tega območja umrlo veliko število pripadnikov srbske in judovske skupnosti.

Vrhunec zločinov se je zgodil leta 1942, ko je bilo po nacistično-ustaški ofenzivi na Kozari s tega območja izseljenih približno 68.500 moških, žensk in otrok. Najmanj 15.000 [od njih, op. ur.] jih je umrlo v Jasenovcu, mnogi drugi pa drugje.

Prof. dr. Ivo Goldstein, redni profesor na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu, se je rodil leta 1958 v Zagrebu. Je eden najplodnejših hrvaških zgodovinarjev svoje generacije in eden najbolj vsestranskih raziskovalcev na področju družbenih in humanističnih znanostih. Njegov izjemno bogat opus obsega več kot devetdeset knjig in več kot dvesto znanstvenih in strokovnih prispevkov, objavljenih tako v domačih kot tudi v tujih strokovnih publikacijah. Kot predavatelj redno sodeluje na različnih strokovnih srečanjih in simpozijih, predaval pa je tudi na številnih fakultetah, na primer v Budimpešti, Regensburgu, Londonu, Amsterdamu, New Yorku in drugje. V zadnjih desetletjih se intenzivneje posveča proučevanju različnih vidikov hrvaške zgodovine 20. stoletja, poseben poudarek pri svojem znanstveno-raziskovalnem delu pa namenja zgodovini mesta Zagreb in zgodovini Judov na Hrvaškem. Je član hrvaške stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA), v letih od 2005 do 2012 pa je bil tudi predsednik judovske verske skupnosti Bet Israel na Hrvaškem. Za svoje znanstveno delo je bil odlikovan s hrvaškim državnim odlikovanjem red Danice hrvatske s podobo Ruđerja Boškovića.

13. divizija SS »Handžar« – nastanek, islam in antisemitizem

Domen Kodrič

13. divizija SS »Handžar« (nem. 13. Waffen-Gebirgs-Division der SS »Handschar«, hrv. 13. oružana gorska divizija SS-a »Handžar«) je bila divizija SS, ki so jo sestavljali večinoma bosanski muslimani. Divizija je bila posebna prav zaradi sestave, saj je bila prva, ki je niso sestavljali predvsem Nemci oz. Germani (5. divizijo SS Wiking in 11. divizijo SS Nordland so sestavljali tudi prostovoljci iz Belgije, Nizozemske, Danske in Norveške). Zaradi nastanka te divizije se je Waffen-SS, vojaška veja nacistične stranke, spremenil v multietnično vojaško silo.

Konec leta 1942 sta vodja SS Reichsführer-SS Heinrich Himler in vodilni častnik za rekrutiranje v Waffen-SS Obergruppenführer Gottlob Berger Hitlerju predlagala ustanovitev muslimanske divizije SS za boj proti Titovim partizanom v severovzhodni Bosni, ki je takrat spadala k Neodvisni državi Hrvaški. Marca 1943 so začeli v Bosni zbirati prostovoljce. Ker jih niso zbrali dovolj, so kmalu začeli sprejemati tudi katoliške Hrvate, celotno divizijo pa so vodili nemški oficirji.

Aprila 1943 je v Bosno prišel jeruzalemski mufti Mohammad Amin al Husayni, da bi pomagal nacistom pri novačenju muslimanov v divizijo. Al Husayni je že pred vojno in tudi po njej aktivno sodeloval v antisemitskem gibanju na Bližnjem vzhodu. Divizija »Handžar« sicer ni bila primarno namenjena za preganjanje Judov, je pa hitro postala znana po brutalnem ravnanju s Srbi in Judi. Po vojni je veliko pripadnikov divizije sodelovalo v 1. arabsko-izraelski vojni.

Domen Kodrič se je rodil leta 1991 v Mariboru. Po končanem klasičnem programu na Prvi gimnaziji Maribor je šolanje nadaljeval na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Tam je leta 2013 diplomiral iz zgodovine in geografije, trenutno pa končuje magisterij iz antične zgodovine. Raziskuje predvsem rimsko vojaško zgodovino na Bližnjem vzhodu, od rimskih državljanskih vojn v 1. stoletju pr. n. št. do judovskega upora v 1. stoletju n. št. Je dolgoletni član mednarodnega društva študentov zgodovine ISHA. Leta 2018 je v društvu opravljal funkcijo podpredsednika.

Povest o dobrih ljudeh ali kako sta Ivan in Ljubica Župančič leta 1942 v Banjaluki rešila Dana Stockhammerja

Boris Hajdinjak

Ko se je junija 1942 devetletni Dan Stockhammer (1933, Nova Gradiška) prvič srečal z Ljubico Župančič, roj. Kovač (1894, Gerovo – 1971, Banjaluka), je imel za seboj že veliko gorja. Najprej je ob napadu na Jugoslavijo izgubil očeta dr. Marcela Stockhammerja (1899, Bosanski Šamac – 1961, Zagreb), ki je padel v nemško ujetništvo. Nato je izgubil dom v Novi Gradiški, saj je mama Štefa, roj. Neumann (1904, Pakrac – 1942, verjetno Jasenovac), ostala brez dohodkov. Zaradi tega se je z Danom in hčerjo Ruth (1931, ? – 1941, Pakrac) zatekla k očetu dr. Juliusu Neumannu (1868, ? – verjetno 1942, Jasenovac), sicer zdravniku v Pakracu. Jeseni 1941 je Danova sestra Ruth zaradi otroške paralize umrla. Konec decembra so Dana, njegovo mamo in njeno mačeho Drago (1884, ? – 1942, verjetno Jasenovac) aretirali in poslali v taborišče Stara Gradiška, od tam pa marca 1942 v taborišče Đakovo. Iz tega taborišča je Dana s pomočjo po imenu neznane, a nedvomno pogumne ženske rešil dedek Julius. Dan ob pobegu iz taborišča ni vedel, da mamo vidi zadnjič. Junija 1942 so zaprli tudi dedka in Dan je v njegovi hiši ostal sam s služkinjo. Sorodniki iz Banjaluke so v Pakrac po dečka poslali Ljubico Župančič. V Banjaluki so ga prizadele nove nesreče. Najprej je julija umrl stric dr. Samuel/Mile Bijelić, prvotno Weiss (1877, Osijek – 1942, Banjaluka), ki je zaradi zdravniškega poklica do takrat ščitil svojo družino. Konec julija so aretirali tudi Dana, njegovega dedka po očetovi strani Josipa Stockhammerja (1863, Žalkef – 1942, Banjaluka), teto Hano/Hanijo Bijelić (1890, Lviv – 1942, Stara Gradiška) in bratranca Svetislava/Slavka (1921, Erdevik – 1942, Jasenovac). Dedka so zaradi bolezni in slepote izpustili, skupaj z njim pa tudi Dana. Ker sta bila brezdomca, sta se zatekla k Ljubici in njenemu možu Ivanu Župančiču (1890, Bisag – 1974, Banjaluka). A nedolgo za tem, avgusta 1942, je dedek Josip umrl. Dan se je na boleče izgube odzval tako, da je prenehal govoriti. Čeprav Ljubica Župančič ni bila psihologinja, se je na otrokovo stisko odzvala ustrezno: ves čas je bila z njim, skupaj sta opravljala dela v hiši, v kuhinji in hlevu, brala mu je, se z njim sprehajala in tako rešila njegovo duševno zdravje. Novembra 1942 je Ljubica Dana odpeljala v Zagreb k Olgi Rajšek (1915, ? – 2008, ?), zaročenki Danovega strica Zlatka Neumanna (1900, Pakrac – 1969, Zagreb), ki je bil skupaj z Danovim očetom v vojnem ujetništvu. To pot slovo ni bilo dokončno, saj ga je Župančičeva večkrat obiskala. Pri Rajškovih je Dan kot navidezni sorodnik živel do maja 1943. Takrat ga je izdala sosedka, žena nekega ustaša, ki ga je poznala še iz Nove Gradiške. Dečka so odpeljali v zapor na Savski cesti, po posredovanju nadškofa Alojzija Stepinca (1898, Brezarić – 1960, Krašić) pa so ga kmalu izpustili. Nadškofa je za pomoč prosila Olga, pri tem pa ji je pomagal arhitekt Marko Vidaković (1890, Golubinci – 1976, Zagreb). Nadškofov pogoj za pomoč je bil Danov prestop v katoliško vero. Zaradi varnosti je Olga Dana odpeljala v katoliško sirotišnico v zagrebškem predmestju Trešnjevka. Tam je v sicer zelo skromnih razmerah in skoraj brez šolanja dočakal konec druge svetovne vojne. Redki trenutki veselja so bili obiski Olge Rajšek in Ljubice Župančič, s katero se je sicer najraje pogovarjal. Dan je po vojni nadoknadil izgubljena leta šolanja in v Zagrebu 1958 končal študij medicine. Leta 1966 se je z ženo Leo, roj. Kohn (1935, Bjelovar), ki je prav tako preživela holokavst, preselil v Chicago. Z Ljubico in Ivanom Župančičem je ohranil stike in ju obiskoval vsako leto, vse do njune smrti. Prav tako je ohranil stike z Olgo Rajšek, ki je dočakala 9. december 2002, ko je skupaj z Župančičevima prejela naziv pravičnica med narodi. Dan je do upokojitve delal kot zdravnik v Chicagu, zdaj pa kot upokojenec živi na Havajih.

Boris Hajdinjak, profesor zgodovine in geografije, se je rodil leta 1966 v Mariboru. Od leta 2017 je direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, pred tem pa je dobri dve desetletji poučeval na Prvi gimnaziji Maribor. Je avtor učbenikov in delovnih zvezkov za geografijo ter avtor člankov o srednjeveški in zgodnjenovoveški zgodovini Slovenije in zgodovini holokavsta v Sloveniji in državah nekdanje Jugoslavije. Sodeloval je pri razstavnih projektih muzejev v Mariboru, Ljubljani, na Ptuju in v Ravnah na Koroškem, prav tako pa tudi pri nastanku dokumentarnih filmov o srednjeveški plemiški družini gospodov Ptujskih in holokavstu v Jugoslaviji. Bil je eden od pobudnikov postavitve spominskih obeležij »tlakovci spomina« (tudi »kamni spotikavci«, izvirno Stolpersteine) v Mariboru in Ljubljani. Od leta 2018 je tudi član slovenske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA).

Kapetanovići iz Bosanske Novega – pravičniki med narodi in antifašisti iz Bosanske krajine (Kapetanovići iz Bosanskog Novog – pravednici među narodima i antifašisti iz Bosanske krajine)

Asmir Piralić

»Ko v Bosni koga vprašaš: 'Kako si, kaj je novega,' potem pričakuješ – odgovor! Pričakuješ, da ti bo človek odvrnil: 'Eh, tu me nekaj boli, težave imam, žena odhaja ... sin pride jutri ...' Ljudje se zanimajo drug za drugega. (...) 'Na primer, moja babica in stara muslimanka, ki sta stanovali v Sarajevu – dvorišči sta mejili drugo na drugo, ločevala ju je le ograja –, sta vsako jutro skupaj pili kavo. Vsako jutro, seveda, to je bilo povsem običajno, kot najboljši prijateljici. In to druženje ob kavi ali kahvi, kot rečemo v Bosni, je nekaj posebnega. Ker pri nas v Bosni človeka, ko pride v hišo, ne vprašamo, boš kavo, ampak takoj pristavimo za kavo, to je običaj. Pravimo, da se samo bolnega vpraša, ali želi.« To so besede Elija Tauberja, avtorja knjige *Kad su komšije bili ljudi*, v kateri na slikovit način opisuje, med drugim, atmosfero in kult *komšiluka* [dobrososedskih odnosov, op. ur.] v Bosni, ki se je obdržal vse do danes. To potrjuje zgodba o slovenski družini Sonnenschein in bosanski družini Kapetanović.

Res, kaj bi lahko povežalo Sonnenscheinove s Ptujem, premožne Jude, in Kapetanovićeve iz Bosanskega Novega, staro muslimansko kapetansko družino iz Bosne in Hercegovine, ki se je že v času, ko je bila Bosna še del osmanskega imperija, proslavila s svojo borbenostjo in hrabrostjo? Povežali so jih vojna, trpljenje, mučenje, preganjanje, ideologija, vera, človečnost, dobrodelnost. Povežala jih je družina oziroma misel o njej kot plamenu skupnosti, ki nikoli ne ugasne. Obojim je uspelo, da so se rešili in trpeli, kult družinske skupnosti in medsebojnega prijateljstva pa je preživel vse vojne in zdaj pripoveduje zgodbo, ki jo je vredno zapisati v analih.

Leta 1941 je bila družina Hinka Sonnenscheina, znanega trgovca uglednega porekla s Ptujem, pregnana v Maribor. Zaradi nacističnega ustrahovanja in preganjanja v Sloveniji se je Hinko Sonnenschein s soprogo in dvema hčerama s pomočjo svojih zvez zatekel v Bosanski Novi [današnji Novi Grad, op. ur.], kjer so že živeli nekateri člani njegove družine. Zahvaljujoč v ilegali delujočim komunistom, so se Judje najlažje povezali z rojaki v Bosni, ki so jim ponudili dom, ali z lokalnimi nejudovskimi družinami. Družino Sonnenschein naj bi predvidoma gostili Metschevi, družina, ki je prav tako pribežala iz Maribora. Toda zaradi nevarnosti in ovajanja tedanjim ustaškim oblastem so ta načrt opustili. Eden od vodij vstaje v Potkozarju in priznani partizan Hajro Kapetanović je s pomočjo mlajšega brata Šemse Sonnenscheinove premestil v Bosanski Novi. Mama Sultanija Kapetanović se je odločila, da jih nastani v svojem domu; oddala jim je dve sobi. Sultanijin soprog Hadži Osman beg je bil župan Bosanskega Novega in pogosto mu je uspelo ustaške oblasti odvrniti od preiskovanja in izgonov, tako pa je rešil mnoge nesrečne Jude. Prav Sultanija je odločila, da je bolje družine ločiti in jih skriti pri različnih gostiteljih. Sinova Hajro in Šemso ter hčere Hasna, Vasva in Esma so dobili podnajemnike, prijatelje in zaščitence.

Načrtovali so, da naj bi Sonnenscheinovi v Bosanskem Novem ostali le kratek čas in da naj bi čim prej odšli na svobodno območje, v Švico. Hajro in Šemso Kapetanović sta spet pomagala s svojimi zvezami. Sonnenscheinovi so v Bosanskem Novem ostali do jeseni 1942, mesto pa so zapustili, ko se je nevarnost povečala. Zahvaljujoč Kapetanovićevim in njihovim partijskim prijateljem, so bili premeščeni v Split, nato pa v Slovenjo oziroma na njeno območje pod italijansko okupacijo. Po kapitulaciji Italije so pobegnili v Švico, po koncu vojne pa so se razkropili po svetu. Herojski podvigi Kapetanovićev, ki so svoje prijatelje skrivali v hribih in na koruznih poljih in jih vsak dan oskrbovali s potrebnimi zalogami hrane, so se ohranili.

Žal so bili člani družine Kapetanović potem, ko so rešili Sonnenscheinove, izpostavljeni hudemu mučenju. Mamo Sultanijo in dve hčeri so odpeljali v taborišče v Prijedoru, tretjo hčer pa v taborišče v Stari Gradiški. Sultanija je umrla med vojno, kmalu po prihodu iz taborišča, hči Hasna pa takoj po vojni. Sinova sta konec vojne dočkala v partizanih, pozneje pa sta v družbi uživala velik ugled. Sultanija in njeni otroci Šemso, Hasna, Vasva in Esma so zaradi svojih zaslug leta 2001 prejeli naziv pravičniki med narodi.

Asmir Pirić se je rodil leta 1981 v Bihaću. Tam je obiskoval osnovno in srednjo šolo ter na Pedagoški fakulteti diplomiral iz bosanskega jezika s književnostjo in zgodovine. Kot učitelj je zaposlen na Gimnaziji Bihać in Srednji šoli za umetnost Nusreta Keskina - Braca v Bihaću. Posveča se raziskovanju in dokumentiranju gradiva, ki se navezuje na lokalno in regionalno zgodovino. Leta 2011 je izdal knjigo *Stoljeće Gimnazije u Bihaću*. Je član Zgodovinskega društva Unsko-sanskega kantona ter avtor mnogih člankov in recenzij o književnosti in zgodovini.

Škof Smiljan Franjo Čekada – pravičnik med narodi

Dr. Renato Podbersič

Smiljan Franjo Čekada (1902–1976), doma iz osrednje Bosne, duhovnik in poznejši skopsko-prizrenski škof in sarajevski nadškof, je iz teologije doktoriral v Rimu. Duhovniško službo je opravljal po različnih krajih v Bosni.

Ob koncu leta 1940 je škof Čekada zasedel mesto skopsko-prizrenskega škofa. V času vzpona antisemitizma v Kraljevini Jugoslaviji je v svoji prvi pridigi zagovarjal pravico za vse ljudi, ne glede na narodnost in raso. Med okupacijo je vztrajno opozarjal bolgarske in nemške oblasti zaradi preganjanja Judov, predvsem marca 1943, ko je poskušal reševati Jude iz taborišča »Monopol« v Skopju.

Večina njegovih pozivov ni zalegla! Prav zato se je odločil konkretno pomagati petim judovskim otrokom, ki so jim starše odpeljali v nacistična uničevalna taborišča. Štiri dečke je skrnil v samostana Letnica in Janjevo na Kosovu; med njimi je bil tudi Šaul Gatenjo (roj. 1940), ki ga je spremljala njegova slovenska varuška Zora Pičulin. Deklico Eriko Weingruber je škof Čekada namestil pri redovnicah v Janjevu, kamor jo je poslal v spremstvu italijanskega vojaškega duhovnika.

Škof Čekada je bil leta 2010 posmrtno razglašen za pravičnika med narodi. Zanj se je vztrajno zavzemala predvsem srbska pisateljica in novinarka Ženi Lebl (1927–2009), sicer judovskega rodu in preganjana med holokavstom. Med drugim je pričevala, da je »škof Čekada zahteval, da mu oblasti dovolijo obiskovati taboriščnike in da se z njimi človeško ravna«, in da je svojo hrabrost izkazoval, »ko je policijskemu poveljniku Asenu Bogdanovu zagrozil, da bo on osebno odgovoren, če z Judi v taborišču ne bodo človeško ravnali«.

Škofu Čekadi je ustanova Yad Vashem marca 2010 podelila priznanje, ker je v času svoje škofovske službe v Skopju med drugo svetovno vojno za ceno lastnega življenja Jude reševal iz taborišč. Ni se zgolj upiral nacistom, ampak je s svojim pogumom rešil vsaj pet judovskih otrok. Izraelske oblasti so priznanje izročile potomcem njegovega brata Vladimirja ob otvoritvi Spominskega centra holokavsta v Skopju marca 2011.

Dr. Renato Podbersič, zgodovinar in publicist, se je rodil leta 1970 v Šempetru pri Gorici. Je znanstveni sodelavec Študijskega centra za narodno spravo v Ljubljani, pri pedagoškem procesu pa sodeluje tudi s Fakulteto za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Ukvarja se s proučevanjem totalitarizmov v 20. stoletju na Slovenskem, predmet njegovih raziskav pa so tudi teme medvojnega in povojnega revolucionarnega nasilja na Primorskem, prva svetovna vojna, še zlasti soška fronta, cerkvena zgodovina in zgodovina Judov na Primorskem in v severovzhodni Italiji ter preganjanje Judov v Evropi med holokavstom. Med drugim je član slovenske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA) in uredniškega odbora revije *Na fronti*, ki jo izdaja Društvo soška fronta Nova Gorica, v letih od 2007 do 2013 pa je bil tudi predsednik Zgodovinskega društva za Severno Primorsko.

Uničevalno taborišče Sobibor v filmski upodobitvi: fikcija ali realnost?

Jan Malec

Lani, leta 2018, je bila 75. obletnica množičnega pobega iz uničevalnega taborišča Sobibor. Dogodek velja za enega najuspešnejših in najambicioznejših pobegov takšne vrste med drugo svetovno vojno. Ruski zgodovinski film *Sobibor*, naslovljen po imenu tega taborišča, je vojaška drama, ki skuša prikazati prav te dogodke. Čeprav gre za film ruske produkcije, je premiero doživel 23. aprila 2018 v Varšavi, saj je taborišče stalo približno 130 km od poljske prestolnice. V prvem delu avtor besedila na kratko opiše dogodke, ki naj bi se resnično zgodili, in potegne paralelo z zgodbo filma. 14. oktobra 1943 je več kot 400 ujetnikov, ki jih je vodil sovjetski častnik judovskega porekla Aleksander Pečerski, začelo upor v Sobiboru. In ravno Aleksander, ki ga v filmu igra Konstantin Habenski, je oseba, ki jo avtor prispevka v drugem delu biografsko še posebej izpostavi in primerja s filmsko upodobitvijo. Sam Konstantin Habenski, ki v filmu ni samo igral, pač pa ga je tudi režiral, je o filmski zgodbi povedal, da ta nikakor ni dokumentacijski prikaz dogodkov, ampak fikcijska zgodba. Njegov Pečerski je, kot se je izrazil sam, bolj kolektivno ozaveščena predstava človeka kot pa realna oseba. Komparativni pristop je avtor teksta nadaljeval tudi pri Karlu Frenzlu, podčastniku SS v Sobiboru, ki ga je v filmu igral Christopher Lambert. Avtor tega prispevka se je seveda dotaknil tudi namestnika načelnika taborišča Gustava Franza Wagnerja, ki si je zaradi svoje okrutnosti prislužil vzdevek »Zver«, in s tem zaokrožuje svoj referat.

Jan Malec se je rodil leta 1993 v Mariboru. Po zaključeni II. gimnaziji Maribor je na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru študiral zgodovino. Diplomiral je leta 2015, leta 2018 pa magistriral z delom *Etimologija besede »Rus«: zgodovinska analiza* in končal tudi andragoško-pedagoško dokvalifikacijo. Med študijem je bil zunanji sodelavec Muzeja narodne osvoboditve Maribor in je tudi avtor razstave *Mariborski mozaik*. Sodeloval je z agencijo za razvoj turizma v Slovenskih goricah (LAS Ovtar Slovenskih goric), zaposlen je na Osnovni šoli Miklavž na Dravskem polju, trenutno pa dela na Centru za sluh in govor Maribor. Kot zunanji sodelavec sodeluje tudi z Mednarodnim raziskovalnim centrom druge svetovne vojne Maribor.

Holokavst skozi otroške oči

Vesna Robnik, mag. Bojan Kašuba

Ena od ključnih metod modernega poučevanja je pripovedovanje zgodb. Pri pouku zgodovine so zgodbe del učnega procesa, saj z njimi učencem na zabaven in kreativen način približamo pomembne kulturno-zgodovinske dogodke. Eno od najpomembnejših zgodovinskih dejstev v zgodovini človeštva je holokavst, ki je ključno zaznamoval drugo svetovno vojno in potek 20. in 21. stoletja. Vsako leto 27. januarja na mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta gostimo potujoče razstave. Gostili smo tudi *Anine mariborske vrstnike* in *Porajmos ali pozabljeni genocid nad Romi* [izvirno *Romi v gibanju*, op. ur.]. Ob tej priložnosti so učenci na ustvarjalno-kritičen način predstavili, kako razumejo in si predstavljajo potek druge svetovne vojne in holokavst. Učenci so raziskovali holokavst in njegov pomen za današnjo družbo. Pri pouku zgodovine so predstavili svoj pogled na holokavst v aplikaciji Microsoft Sway. To je orodje, ki učencem ponuja možnost, da ustvarjajo zgodbe, predstavitev in e-listovnike. Učiteljem pa je na voljo kot orodje formativnega spremljanja, saj lahko učitelji v aplikaciji spremljamo učence, jih vodimo in jim svetujemo. Več učencev lahko hkrati izdeluje eno zgodbo ali predstavitev. V sklopu sodelovalnega dela učencem vloge dodelimo oziroma si lahko vloge dodelijo sami. Na ta način se upošteva individualnost učencev, hkrati pa se razvijajo vrstniško sodelovanje, vrednotenje in razvijanje samovrednotenja. V nadaljevanju so učenci kustosi s pomočjo razstave svojim sovrstnikom, učiteljem in staršem skozi zgodbo predstavili vzroke za holokavst in podobno tudi za genocid nad Romi, ki sta ena najhujših zločinov zoper človeštvo. Z ohranjanjem zgodovinskega spomina na žrtve holokavsta, porajmosa, nacističnega preganjanja in genocidov sploh se ne samo spominjamo žrtev, pač pa tudi opozarjamo na nastavke in pojave sovraštva in nestrpnosti, ki vodijo do zločinov zoper človeštvo.

Ob koncu projekta so učenci predstavili e-zgodbe in podali svoja mnenja kaj storiti, da se grozodejstva ne bi ponovila. Učenci 9. b razreda so skupaj z učenci 1. razreda simbolično posadili rumene krokuse, ki nas bodo spomladi spominjali na otroke, umorjene kot nedolžne žrtve v zlovešči drugi svetovni vojni. Lepota spomladanskega cvetja opominja, da se še po tako težkih preizkušnjah lahko začne novo življenje.

Vesna Robnik se je rodila leta 1972 v Slovenj Gradcu. Po končani takratni Srednji šoli tehnično-naravoslovne in pedagoške usmeritve Ravne na Koroškem se je leta 1991 vpisala na Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru (današnja Filozofska fakulteta), smer zgodovina in sociologija. Diplomirala je leta 1997 in si pridobila naziv profesorica zgodovine in sociologije. Od leta 1996 je zaposlena na Osnovni šoli Mislinja, kjer poučuje zgodovino od 6. do 9. razreda, svojo učno obveznost pa dopolnjuje na Srednji šoli Slovenj Gradec in Muta.

Mag. Bojan Kašuba se je rodil leta 1980 v Slovenj Gradcu. Po končani osnovni šoli je obiskoval Gimnazijo Ravne na Koroškem, leta 1999 pa se je vpisal na Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru (današnja Filozofska fakulteta), smer angleški in nemški jezik s književnostjo. Diplomiral je leta 2006 in si pridobil naziv profesor angleškega in nemškega jezika s književnostjo. Na isti fakulteti je nato nadaljeval študij angleškega jezika in leta 2016 pridobil še znanstveni naziv magister angleškega jezika. V letih od 2006 do 2008 je bil zaposlen na Osnovni šoli Slivnica pri Celju, nato je poučeval na Osnovni šoli Šoštanj, od leta 2009 dalje pa je učitelj na Osnovni šoli Mislinja.

PROGRAM MEDNARODNEGA ZNANSTVENEGA SREČANJA

VSAKO LETO ENO IME: IVAN IN LJUBICA ŽUPANČIČ
Mednarodno znanstveno srečanje

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana, 25. januar 2019

- 9.00 Odprtje znanstvenega srečanja**
Boris Hajdinjak, direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, in dr. Vlasta Stavbar, vodja Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor
- 9.10–9.20 Pozdravni nagovor gosta znanstvenega srečanja**
dr. Marko Rakovec, v. d. vodje Sektorja za človekove pravice na MZZ in vodja slovenske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst - IHRA
- 9.20–9.45 Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobra 1940. godine – običan zločin ili najava holokausta? (Tragedija banjalučke družine Poljokan oktobra 1940 – navaden zločin ali najava holokavsta?)**
mag. Zoran Pejašinović, Gimnazija Banja Luka
- 9.45–10.10 Židovski izbeglice i Holokaust u Bosni i Hercegovini (Judovski begunci in holokavst v Bosni in Hercegovini)**
dr. Anna Maria Gruenfelder, Zagreb
- 10.10–10.35 Uloga Jasenovca u ustaškom genocidu u Bosanskoj krajini (Vloga Jasenovca v ustaškem genocidu v Bosanski krajini)**
prof. dr. Ivo Goldstein, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- 10.35–11.00 13. divizija SS »Handžar« – nastanek, islam in antisemitizem**
Domen Kodrič, Društvo študentov zgodovine - ISHA Maribor
- 11.00–11.10 Razprava**
- 11.10–11.40 Odmor**
- 11.40–12.15 Povest o dobrih ljudeh ali kako sta Ivan in Ljubica Župančič leta 1942 v Banjaluki rešila Dana Stockhammerja**
Boris Hajdinjak, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor
- 12.15–12.40 Kapetanovići iz Bosanskog Novog – pravednici među narodima i antifašisti iz Bosanske krajine (Kapetanovićeви iz Bosanske Novega – pravičniki med narodi in antifašisti iz Bosanske krajine)**
Asmir Piralić, JU Gimnazija »Bihać« u Bihaću
- 12.40–13.05 Škof Smiljan Franjo Čekada – pravičnik med narodi**
dr. Renato Podbersič, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana

- 13.05–13.15** **Razprava**
- 13.15–13.30** **Odmor**
- 13.30–13.55** **Uničevalno taborišče Sobibor v filmski upodobitvi: fikcija ali realnost?**
Jan Malec, zunanji sodelavec Mednarodnega raziskovalnega centra druge svetovne vojne Maribor
- 13.55–14.25** **Holokavst skozi otroške oči**
Vesna Robnik in mag. Bojan Kašuba, Osnovna šola Mislinja
- 14.25–14.30** **Razprava**
- 14.30** **Zaključek srečanja**

Organizator mednarodnega znanstvenega srečanja je **Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor**.

Srečanje organiziramo v sodelovanju z **Univerzitetno knjižnico Maribor** in **Prvo gimnazijo Maribor** v sklopu projekta *Šoa – spominjajmo se 2019*.

Organizacijo znanstvenega srečanja so podprli **minister za kulturo Republike Slovenije Dejan Prešiček**, **Mestna občina Maribor** in **Veleposlaništvo Države Izrael**.

Častni pokrovitelj projekta Šoa – spominjajmo se 2019 je **minister za kulturo Republike Slovenije Dejan Prešiček**.

AVTORJI PRISPEVKOV

Ivo Goldstein, Anna Maria Gruenfelder, Boris Hajdinjak, Bojan Kašuba, Domen Kodrič, Jan Malec, Zoran Pejašinić, Asmir Piralčić, Renato Podbersič, Vesna Robnik

POVZETKE PREDAVANJ UREDILA

Marjetka Bedrač

SLOVENSKI PREVOD BESEDIL TUJIH AVTORJEV

Marjetka Bedrač

JEZIKOVNI PREGLED

Urška Dečman, Darja Gabrovšek Homšak

IZDAL

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, zanj direktor Boris Hajdinjak

© 2019, vse avtorske pravice pridržane
Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.